

KAFDAĞI

Cilt4, Sayı:1, Haziran 2019, 54-78

Gönderim Tarihi: 28.01.2019

Kabul Tarihi:05.04.2019

AVRASYA VE SİBİRYA BÖLGELERİNDE BULUNAN BAZI KURGANLAR

Some Grave in Eurasian and Siberian Regions

Uğur KARCIOĞLU

Doktorant, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskiçağ Anabilim Dalı
ugur.karcioğlu@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1901-3691

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

İnsan hayatının en önemli dönemlerinden birisi ölümdür. Ölüm, hayatın son bulunduğu ya da bazı inançlara göre yeni bir hayata geçiştir. Bu geçiş anı, insanlar tarafından zamana ve coğrafyaya göre farklı inanç sistemleri içinde farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ancak genel anlamda, insanoğlu tarih boyunca ölümlerle hayatın son bulduğuna inanmamış ve bu dünyanın devamı olarak gördüğü diğer dünyada sonsuz bir hayatın var olduğuna inanmıştır. Bu yüzden de ölümlerle ilgili oluşan gelenekler, zamanla başka bir dünyaya hazırlama törenlerine dönüşmüştür. Ancak, ölü bedeninin diğer dünyada tekrar dirilip yaşayış şekli hakkında farklı inanışlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de ölen kişinin mevcut olan bedenini korumak için mumyalama yapmak ve kurganlı mezarlara gömme geleneğidir.

Bizde yapmış olduğumuz bu çalışmada Avrasya ve Sibiryta bölgelerinde yaşamış olan Türk topluluklarının kurganlı mezarlara ölü gömme geleneklerini ve gömü şekillerini ele aldık. Çünkü kurganlar, geçmişten geleceğe olan mesajların iletildiği en önemli iletişim araçlarından birisi olmasının yanı sıra birçok kültürel özellikleri üzerinde bulundurduğu için her zaman araştırılmayı hak etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Avrasya, Sibiryta, Kültür, Kurgan

Abstract

One of the most important stages of human life is death. Death is the end of life or a new life according to some beliefs. This moment of transition has been interpreted in different ways by people in different belief systems according to time and geography. But in general, human beings did not believe that life had ended in death through history and believed that there was an eternal life in the other world that he saw as the continuation of this world. Therefore, the traditions related to death have turned into ceremonies of preparing for another world. However, different beliefs have emerged about the resurrection and survival of the dead body in the other world. One of them is the tradition of burying the grave, called kurgan, by mummification to protect the body of the deceased.

Thus, the grave traditions of the Turkish communities in the Eurasian and Siberian Regions, called ę kurgans gel, are one of the most important means of communication from past to future. The kurgans over which many cultural features deserve to be investigated at all times

Keywords: Eurasia, Siberia, Culture, Grave

Bölge Coğrafyasının Genel Özellikleri

Avrasya kelimesi köken olarak Avrupa ve Asya kelimelerinin birbiri ile birleştirilmesi sonucu, yani “Avr” kelimesi ile “Asya” kelimesinin yan yana gelmesi ile oluşmuştur. Coğrafya olarak ise Avrupa kıtası ile Asya kıtasını çevreleyen coğrafi konuma verilen bir isimdir. Aslında Avrasya, Avrupa ve Asya’nın birleşimi olan ana kıta olarak görülmesine rağmen, bu kıtalar arasında en önemli gelişmeler Asya kıtasında yaşanmaktadır. Avrasya ülkelerini Rusya başta olmak üzere Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan gibi birçok devlet oluşturmaktadır. Türkiye ve İran da stratejik açıdan bu bölge içerisinde yer almaktadır. Aslında Avrasya, yalnızca Rusya ve Kafkasları içerisine alan bir yer değil, aksine Çin’den Avrupa kıtasına kadar giden bölgeleri de içerisine alan çok geniş bir kıtadır (Barthold, 2006, s. 3; Kessikbayev, 2007, s. 23; Yıldız, 2007, s. 149-177; Özder, 2013, s. 65; Karadağ, 2014, s.8 vd.).

Avrasya kelimesi NATO’ya karşı alternatif bir oluşum için çizilmiş olan siyasi coğrafyanın adıdır. “Avrasya” kelimesi ilk olarak Alman Von Humbolt tarafından bilim dünyasında belirtilmiştir. Humbolt’un geliştirip isimlendirdiği bu terim, Asya ile Avrupa coğrafi konumunun birleşimini tanımlamaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2001, s. 21; Brzezinski, 2005, s. 61; Dugin, 2005, s. 13; Kulebi, 2007, s. 17; Uçar, 2007, s. 214; Topsakal, 2011, s. 1080; Özder, 2013, s. 66).

Avrasya coğrafyasının omurga kemiğini Türk dünyası oluşturmaktadır. Çünkü Avrasya’nın nüfus çoğunluğu, coğrafi büyüklüğü, jeostratejik bölgeleri ve ticari yolları Türk dünyasından oluşmaktadır. Türk dünyası Balkanlar’dan başlayıp Çin Seddi’ne uzanan dil, kültür, ırk ve ortak tarih bakımından büyük bir yapıya sahiptir. Avrasya içerisinde bulunan Türk Dünyası bir ağacın gövdesi ve kökleri gibidir. Buna rağmen günümüzde aynı dili konuşan, aynı dine inanan, aynı kültüre ve ortak tarihe sahip olan Türk dünyası arasındaki ilişkiler istenilen düzeye ulaşamamıştır. (Kivılcımlı, 1980, s. 76; Vaczy, 1996, s. 94; Kurt, 1998, s. 29; Güler, 2007, s. 5vd.)

Avrasya coğrafyası ile ilgili çalışma yapan Zbigniew Brzezinski, Avrasya’nın dünyanın en büyük kıtası ve jeopolitik bir eksen olduğunu

vurgulamıştır. Brzezinski'e göre "Avrasya'ya hâkim olan güç dünyanın, ekonomik açıdan en verimli olan üç noktastan ikisini kontrol etmiş olacaktır". (Brzezinski 1997, s. 30)

Sibirya ise coğrafya olarak ilk başlarda Ural dağlarının doğusunda bulunan İrtiş, Tobol, İşim, Obi nehirlerini içine aldıktan sonra Altay dağlarına kadar uzanan alan olarak belirtilmiştir. (Devlet, 1989, s. 205) 16. yüzyıldan itibaren ise Rus istilaları sonrasında Sibir kelimesi Rusya'nın Kafkas ve Türkistan sömürgelerinin yanında Asya'da bulunan bütün sömürgelerini içine alan coğrafi bir terim olmuştur. (İnan, 1976, s. 1271; Topsakal, 2011, s. 1802)

Altay-Sayan dağları çevresinde, eski Türk yurtlarına yakın yerlerde Ob-Abakan ve Yenisey havzalarında yaşayan Türk boylarına da genel anlamda Sibirya Türkleri ismi verilse de bu boylara özelleştirme yapılarak Altay Türkleri ismi de verilmektedir. Etnografik olarak kullanılan bu terim, Radloff'un Doğu Türkleri dediği grup ile aynıdır. (Radloff, 1976, s. 29) Altay-Sayan dağları eski Türklerin yaşadığı yerlerdi; yani onların yurtlarıydı. Çünkü bu yörede Proto (ön)-Türkler yaşamışlardır. M.Ö 7. yüzyıldan itibaren ise Proto yani ön Türkler Altay-Sayan dağlarının batısında bulunan Tuva, Minusinks, Abakan bozkırlarından doğu ve batı olmak üzere iki yöne göç etmişlerdir (Kafesoğlu, 1988, s.77; Roux, 1997, s. 15vd.)¹. Türkoloji açısından bakıldığında, Türkistan, Kafkasya ve İdil-Ural, bölgeleri dışında kalan yere Sibirya ve buralarda yaşayan Türklere de genel olarak Sibirya Türkleri denilmiştir. Ancak Sibirya'daki Rus nüfusu 19. yüzyılın sonlarına doğru yoğunlaşmış ve 1882-1900 yılları arasında Sibirya'ya 1,3 milyon Rus göç etmiş böylece Rus nüfusu artarak bütün Sibirya'ya yayılmıştır. (Trakanov, 1950, s. 68; Dulzon, 1995, s. 103; Alkaya, 2008, s.1). Bu coğrafyada bulunan Sibirya Türklerinin günümüzdeki nüfusu yaklaşık olarak 1,5 ile 1,9 milyon arasındadır. Nüfus yoğunluklarına bakıldığında, Tuva, Yakut, Hakas, Şor, Altay, Dolgan boyları ve Sibirya Tatarları olarak ayrıldıkları görülür. (Alkaya, 2008, s. 2; Naumov, 2009, s. 4; Topsakal, 2014, s. 19; Topsakal vd. 2015, s. 345; Derman, 2016, s. 8)

¹ Proto yani ön Türkler; Yazılı tarihten önce Asya coğrafyasında yaşayan ve Türk kültürü ile bağlantılı olduğu düşünülen topluluklar için kullanılan bir deyimdir. Türkolog olan Fransız bilim adamı J. P. Roux, Çin'in antik yazıtlarında bulunan "Tue'kue" kelimesinin Türk anlamına geldiğini bu yüzden de "Türk" olgusunun M.Ö. 3.yy'e kadar geri gidebileceği görüşünü savunmuştur. Bkz. (J. P. Roux, "Türklerin Tarihi, Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e iki bin yıl". *Milliyet Yayınları AD Kitapçılık*, İstanbul, 1997).

Güney Sibirya'nın Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Önemi

Sibirya coğrafyasının güney bölgeleri, tarihin bilinen en eski zamanlarından itibaren Türk topluluklarının yaşadığı, kendilerine ait kültürlerini ve medeniyetlerini yaydıkları coğrafyalardan birisidir. Türklerin göç etmeye başlamadan önceki ilk yurtları Tuva, Minusinsk ve Abakan bozkırlarıydı (Barthold, 1927, s. 10; Caferoğlu, 1964, s. 24; Turan, 2014, s. 8 vd.; Sertkaya, 1987, s. 24). Hun İmparatorluğunun büyük hükümdarı Mete zamanında Türklerin hâkim oldukları sınırlar kuzey tarafta Yenisey'in yukarı taraflarına Baykal Gölü kıyılarından İrtiş Nehri yatağına kadar ulaşan bozkırlara ve batıya doğru gidildikçe Ting-Ling'ler ve bazı Ogur kabilelerinin yaşamış olduğu topraklara kadar ulaşıyordu. M.S. 5. ve 6. Yy 'da ise Batı Sibirya bölgesinde Tobol ve İşim Nehirleri etrafında, Sibirya'ya isim veren Sabar (Sabir) Türkleri görülmüştür. (Atlası, 1993, s. 23) Bu topluluk kendilerini daha üst bir kültür içerisinde buldukları için Vogullar, Ostyaklar ve Sibirya'nın batısında bulunan diğer topluluklar üzerinde derin etkiler bırakmıştır (Taşağıl, 2003, s. 10; Gömeç, 2000, s. 28).

Sibirya'nın batısında bulunan ormanlık alanlar 16. Yy 'da Ugor, Samoyed ve Ketlerin ata toprakları iken bu alanın güney tarafları ise Türklerin anavatanlarıydı. (Rasonyi, 1971, s. 78) Bu kavimlerin torunları olarak Ural Dağları'nın güneyine doğru gidildikçe Başkırtlar, Tümen ve Tobol Tatarları; Baraba, İrtiş, Tomsk ve Çulım bölgesinde yaşayan halklar; Altay, Hakas, Tuva ve Sayan dağlarında ve Bozkırlarda ise Kazaklar bulunmaktadır. Belirtilen bu topluluklar Kafkaslar, Türkiye Türkleri, Azerbaycan, Kazan Tatarları ve Türkistan (Orta Asya) ile aynı soydan gelmekte ve aynı kültüre sahip olup aynı dili konuşmaktadırlar. Bu yüzden dillerinde bulunan birçok sözcük aynıdır. Örneğin, Türk toplumlarında at "at" tr, al "al" dır, sayılar aynıdır (Rasonyi, 1971, s. 118; Togan, 1981, s. 34).

Türklerin Sibirya'nın Güney batısına M. Ö. 2. Yy 'da Asya'nın iç taraflarından batıya doğru sefer yapan Hunlar döneminde geldikleri bilinmektedir. İskitler ise Karadeniz ile Altay arasındaki geniş alanlarda hüküm sürmüşlerdir (Rasonyi, 1971, s. 119; Hasanov, 2009, s. 18; Durmuş, 2007, s. 37; Grakov, 2006, s. 47).

M. Ö. 2. binde Güney Sibirya'nın en değerli kültür merkezi Minusinsk coğrafyasındaki Andronova dönemine ait kurganlardır. M. Ö. 1700 ile 1200 yılları arasında bulunan bu kültüre ait en önemli eserler geniş ağızlı, düztabanlı, kulpsuz, üç köşeli ve üzerleri basma süslerle süslenmiş kaplardır. Bu örnekler güneyde Tanrı dağlarına, batıda ise Don kıyılarına

kadar yayılmıştır. (Ögel, 2003, s. 24) Güney Sibirya'nın 1. bin yılında ise Karasuk dönemi Türk tarihi için çok önemlidir. Bu döneme ait yapılan kazılarda bu dönemin en önemli özelliğinin bölge topluluklarının halklarını ortak bir kültürde birleştirmesi öne çıkmaktadır. Altay ve Yenisey çevrelerinde bu dönem içerisinde hem beyaz hem de mongolid ırklar bulunmaktadır. (Ögel, 2003, s. 34) Aynı dönem içerisinde Minusinsk havzasında Tagar kültürüne ait halklar ise çok büyük höyükler yapmışlardır. Bronzdan yapılmış savaş silahları, süs eşyaları, giysiler, çanak ve çömlekler bu alanda bulunan eserlerdir. Bu coğrafya kutup bölgesinin genel özelliği olan donmuş toprak ve sert iklim koşulları dışında kalarak tarıma elverişli bir alan olarak görülmektedir. Bu yüzden Tagar dönemi insanları bu alanda tarım yapmışlardır. (Hasanov, 2009, s. 12; Uçar, 2007, 38) Sibirya'nın ilk kültürünün en göze çarpan özelliği hayvan şekillerinin kullanılmasıdır. Bu stil "İskit hayvan stili" olarak bütün bozkır toplumları tarafından kullanılmıştır. (Hasanov, 2009 s. 13; Ögel, 2003, s. 56) Genel olarak altından yapılmış bel kemeri ve mutfak eşyaları; kurt, geyik, at ve kartal şekilleri tasvir edilerek yapılmış eserlerdir. Bu eserler Sayan dağlarından Kuzey Kafkasya-Kırım'a kadar uzanan bölgelerde yapılan kazılarda İskitlere ait tarihi eserler olarak bulunmuştur. (Ögel, 2003, s. 62; Vaczy, 1996, s. 24) Bu eserleri temsil eden Pazırık, Esik, Şibe ve Berel gibi kurganlardır. Bu kurganlar genellikle prens mezarlarıdır. (Ögel, 2003, s. 59; Radloff, 1976, s.76) Taş ve toprak yığınlarından oluşan bu kurganlarda, oyma sanatıyla yapılmış eserler, deriden yapılmış malzemeler, dokuma ve tekstil ürünleri, dokuma halı, gümüşten yapılmış ayna ve iki tekerlekli araba bulunmuştur. (Rudenko, 1970, s. 265; Çoruhlu, 2005, s. 35) Bu kurganların etrafı tomruklarla kaplanmış ve tavanları kumaş ya da keçelerle örülmüştür. Bu kurganlar içerisinde bulunan atlar insanların gömüldüğü odaların dışında farklı bir bölmeyle gömülürlerdi. Bu özellik bütün İskit mezarlarının ortak özelliğidir. Ayrıca Pazırık kurganlarının ağaç işçiliği ve yaptıkları oyma sanatı en göze çarpan özelliklerden birisidir. Bu döneme ait kurgan kültüründen donmuş toprak tabakası sayesinde günümüze kadar çürümeden kalabilen giyim ve ev eşyaları bu dönemin aydınlatılabilmesinde önemli etken olmuşlardır. Bu kurganlarda görülen keçe, çorap çizme gibi buluntular Türklere ait kültürün örnekleridir (Rudenko, 1970, s. 266; Çoruhlu, 2005, s. 36).

Kurganların Genel Özellikleri ve Yapım Teknikleri

Kurganlar, buldukları bölgelerin nasıl bir hiyerarşik düzen içinde yaşadıklarını en iyi şekilde bizlere yansıtan maddi ve manevi eserlerdir. Bu yapıtlar Orta Asya toplumlarını tanımamızda birinci el kaynak olması

bakımından büyük önem taşımaktadırlar. Kurganların yapıma bakıldığında, Orta Asya insanının dinsel yapısını yakından ilgilendirdiği gibi, bu yapı yaşamış oldukları dünyaya yaşayacakları dünya için bıraktıkları maddi ve manevi yapılar olarak da değerlendirilebilir (Tarhan, 2002, s. 598; Karcioğlu, 2018, s. 57).

"Kurgan" öz Türkçe bir kelime olup, kök olarak "korugan" dan gelmektedir. Bu yapılara ölüleri koruyan özellikleri nedeniyle bu isim verilmiştir. Kurgan kelimesi anlam bakımından iki farklı korumayı temsil etmesi açısından çok önemlidir. Korugan kelimesi Türkçe de hem şehirlerin etrafını çevreleyen sur ya da koruma duvarı olarak hem de ruhun sonsuz bekleyişte bozulmadan korunabileceği bir yapının ismi olarak kullanılır. Koruma anlamı kurganların yapılışının birincil nedenini oluşturmaktadır (Rudenko, 1970, s. 279; Diyarbakirli, 1992, s. 23).

Kurganların niteliksel büyüklüğünde, gömülen kişinin hiyerarşik yapıda üstün rütbeye sahip olması ya da daha düşük bir rütbeye sahip olması gibi durumlar etkili olmuştur. Ölen kişi, üstün dereceli bir prens ya da bir veliaht ise mezarı da diğer yapılan mezarlara göre daha büyük olmaktadır. Defin işlemlerinde defin törenine katılan herkes mezarın üzerine toprak atar ve en yüksek tümsek oluşturmak için birbirleriyle yarış ederek bu ibadetlerini yapmış olurlardı (Esin, 1978, s. 32; Tarhan, 2002, s. 599; Çoruhlu, 2012, s. 1054). İşte bu yüzden kurganlar kutsaldı ve korunması gerekiyordu. Bu yapıların kurgan ismini alması da buradan gelmekteydi. Kurganların ihtişamlı görünmesinin farklı bir sebebi de koruma ve korunmaya bağlı olarak mezar soygunculuğunu önlemektir. Ölü gömme işlemi yapıldıktan sonra yaşanan mezar hırsızlığı olaylarının önüne geçilmesi için mezar odasına derinlik ve yükseklik verilmesi de oldukça önem taşımaktaydı (Rudenko, 1970, s. 280; İnan, 1991, s. 261-268).

Pazırık Kurganları

Günümüzde Rusya sınırları içerisinde yer alan bölge Gorno Altay sınırları içerisinde bulunur. Bu coğrafyadaki bulunan nehirlerin akmış olduğu vadilerde, küçük veya büyük olmak üzere birçok kurgan tipinde mezarlara rastlanmaktadır. Pazırık olarak isimlendirilen bu yer Chulyshuman denilen sahanın güney tarafındaki yamaçlarda ve Yukarı Altaylar'ın doğu tarafındaki Tuva sınırında bulunmaktadır (Rudenko, 1970, s. 27; Ögel, 1991, s. 62; Polosmak, 1994, s. 88).

Pazırık, Büyük Ulagan bölgesi içerisinde Greenwich'e göre 50'44 kuzey ve 88'03 doğuda bulunan bir vadidir. (İnan, 1998, s. 261) Büyük Ulagan vadisi U şeklinde olup ve Pazırık'ın bir kilometre güney tarafında

uzanmaktadır. Balyktyol Nehri ise Pazırık'ın güneybatı tarafından Büyük Ulagan'ın içlerine kadar akar. (Rudenko, 1970, s. 1) Büyük Ulagan vadisinin oluşması buzul taşlarla ilgili bir durum göstermektedir. Vadinin oluşmasında buzullar en başında vadi tabanında büyük göller oluşturmuş ve vadiyi ikiye bölmüş en son ise buzulların hareket etmesiyle son şeklini almıştır. Aşınmış olan vadinin iç taraflarını ileriye doğru sürükleyerek bu vadiye has olan U şeklini vermiştir (Gryaznov, 1969, s. 32; Rudenko, 1970, s. 1vd.).

Pazırık Kurganları, küçüklü ve büyüklü yaklaşık olarak 40 mezardan oluşmaktadır. Fakat bunlardan sadece 5 tanesi büyük kurgan olarak kabul edilmiştir. Bunlardan 2 tanesi kuzey tarafta, 2 tanesi orta kısımda, geriye kalan bir kurgan ise güneyde bulunmaktadır. Rudenko kazı yaptığı kurganların genel özelliklerini şu şekilde belirtmiştir. (Rudenko, 1970, s. 5)

Doğu-Batı doğrultulu ve dikdörtgen şeklinde mezarlardır.

Mezar çukurlarının güney taraflarında insan cesedinin gömüldüğü ve kütüklerden yapılmış bir oda vardır.

Asıl defin odasının dışarısında ve odanın kuzey tarafında at iskeletlerinin varlığı.

Taşlarla ve kaya parçaları ile kapatılmış bir tepe içerisinde oldukları.

Rudenko, yaptığı kazıları anlattığı kitabında bu kurganlar arasındaki ortak ya da farklı özelliklerinden de bahsetmiştir. (Rudenko, 1970, s. 7)

Küçük boyutta olan kurganlarda defin odalarının sadece 3 kütük yüksekliğinde olduğu, defin odası içerisinde cesetle beraber ev eşyalarının zorlukla sığıldığı ve bu odanın dışında da sadece 2 veya 3 at iskeleti bulunmaktadır.

Orta ve daha büyüklükteki kurganlarda ise daha fazla at iskeletine rastlanılmış ve genelde duvarlarının 2 katlı yapılmış olmasıdır.

Küçük kurganlarda cesetler genellikle zemine sırt üstü yatırılarak ve başları doğuya doğru çevrilerek gömülmüştür.

Büyük kurganlarda ise cesetler karaçamdan yapılmış lahit içerisine koyularak gömülmüşlerdir. Ayrıca cesetler mumyalama yapılarak gömülmüşlerdir.

Pazırık kurganlarının genelinde duvarlar keçelerle kaplanmış ve bu keçeler raptiye ile tutturulmuştur. Hatta keçe örtüler zeminde de kullanılmıştır (Rudenko, 1970, s. 28; Çoruhlu, 1998, s. 57; Roux, 2006, s. 90; Karcıoğlu, 2018, s. 66).

Pazırık I. Kurganı:

Pazırık Kurganları, 1924 yılında keşfedilmiş ve bu kurganların kazısı

1929 yılında ise Griaznov ve Rudenko tarafından yapılmaya başlanmıştır. Pazırık Kurganları Altayların doğusunda Yan Ulagan Irmağının kıyısında yaklaşık olarak kırk mezardan oluşmaktadır. Bu kurganların en önemlisi I. kurgandır. Çünkü yağmur sularının kurganın içine sızması ve içerde donması sonucu içerideki bütün objeler sağlam kalabilmiştir. Bu kurganda da diğer Türk kurganlarında olduğu gibi atlar insanlarla beraber gömülmüş ancak bu atlar asıl mezar odasının dış tarafında başka bir bölmeye gömülmüştür. (Rudenko, 1970, s. 5; Bray ve Trump, 1972, s. 173; Diyarbekirli, 1977, s. 126; Memiş, 1987, s. 11; Ögel, 1991, s. 64; Çoruhlu, 1998, s. 58; Roux, 2006, s. 92)

Bu kurgan 5 m. çapında, 1.5 x 2 m. yüksekliğinde taştan oluşan bir yığın altındadır. Mezarın asıl çukuru ise 7.2 x 7.2 x 4 boyutlarındadır. Pazırık I. Kurganı duvarlarla ve birbirinin içine geçirilerek oluşturulmuştur. (Çoruhlu, 1998, s. 51) Bu mezarın tarihlendirilmesi ise M.Ö. 5. yy ikinci yarısına denk gelmektedir. Asıl odanın soyulmasına rağmen kuzey tarafındaki odaya ulaşılamadığı için dokunulmamıştır. (Rice, 1961, s. 112; Karcioğlu, 2018, s. 67)

Asıl oda içerisinde bulunan ceset mumyalanmış şekilde ağaçtan oyulmuş bir lahit içerisinde gömülmüştür. Lahitin kapağı açılmış şekilde bulunmuştur. Çünkü ceset hırsızlar tarafından soyulmuştur. Lahitin kapağının üzerinde deriden yapılmış şekil bulunmuştur. Bu şekil çift başlı kuş(kartal?) şekline benzemektedir. Lahitin bulunduğu alanın duvarlarına keçeden yapılmış süsler asılmış ve ölen kişinin şahsi eşyaları da yine bu alanda bulunmuştur. (Rudenko, 1970, s. 17; Rice, 1961, s. 113)

Lahitin bulunduğu odanın dışarısında başına vurularak öldürülmüş atlar bulunmuştur. Bulunan bu atlar koşum takımlarıyla beraber gömülmüştür. Atların bulunduğu oda insan cesedinin bulunduğu odadan daha küçük yapılmıştır.

Burada bulunan 10 atın rengi al olup kuyruk, yele ve topuk kılları kesilmiştir. Ayrıca atların hepsi erkektir. Atların gömülüş şekillerine bakıldığında ise atlar, dörderli olarak ve başları doğuya doğru gelecek şekilde gömülmüş kalan iki at ise en üste yine aynı şekilde gömüldükleri görülmektedir. Atların kulakları nişan koyulmak üzere kesilmiş ve hepsinin nişanı da farklıdır. (İnan, 1991, s. 262) Bu nişanların ayrı ayrı olması farklı kabilelerin atları olduğunu gösterir. Atların hepsinin erkek olması gelenekle alakalıdır. Bu da demek oluyor ki kurban etmede sadece erkek atlar seçilmektedir (Gryaznov, 1969, s. 34; İnan, 1991, s. 265; Türkdoğan, 2003, s. 415).

Kurganda bulunan atların cesetleri incelendiğinde iki cinse ait olan atlar olduğu görülmektedir (Şatinova, 1995, s. 318). Bu cinslerden birincisi Bozkır ya da Moğol atı denilen cins diğeri ise Türkmen atı denilen yüksek yapılı atlardır. Türkmen atı denilen cinsin Fergana atları olma ihtimali vardır. Burada bulunan eyerler genellikle geyik kılı ile doldurulan keçe minder şeklinde olan eyerlerdir. Atların koşum takımları Türk sanatında olan işçiliğin gelişmişliğini göstermek için yeterli olabilecek örneklerdir. Bu örneklerin en önemlileri insan ve hayvan figürlü olan eserlerdir (Ögel, 1991, s. 65; Çoruhlu, 1998, s. 51). Pazırık Kurganlarında bulunan en ilgi çekici objeler geyik başlıklı atlardır. Bu geyik başlıklı atların varlığını ormanlardan bozkıra doğru olan göçü yani Ön Türklerin en önemli hareketini oluşturmasına bağlayabiliriz. Yani avcı ve toplayıcı halktan hayvancılık yapan halka geçişi simgeler (Rudenko, 1970, s. 6; Ligeti, 1982, s. 209).

Pazırık II. Kurganı:

Bu kurgan, 1947'de Rudenko tarafından kazılmıştır. Kurgan, 30 m. çapında ve 1.75 m. yüksekliğinde bir tepede bulunmuştur. Kurgan çukurunun derinliği yaklaşık olarak 4 m'dir. Üst tarafı ise 10 cm. kalınlığında kırık taşlarla kapatılmıştır. Pazırık II kurganını diğer kurganlardan ayıran en önemli özellik kurganın zemininin sert olmasıdır. Mezar odası merkeze kazılmıştır. Çukurun duvarları önce kalın ağaç dikmelerle sağlama alınmış böylece çökmeler önlenmeye çalışılmıştır. Kurganda 5 insan ve 7 at cesedi bulunmuştur. Atların başları doğuya doğru gelecek şekilde üçerli guruplar halinde gömülmüştür (Rudenko, 1970, s. 10; Gryaznov, 1969, s. 34; İnan, 1991, s. 265).

Kurganın alt tarafında bulunan dikdörtgen şeklinde ki mezar çukuru 4 m. derinliğinde, 7.1x7.8 m. genişliğinde yapılmıştır. Bu odanın tabanı, 5-6 cm. kalınlığında 12-24 cm. genişliğinde 17 tane keresteden yapılmıştır. Rudenko'nun aktardıklarına göre bu bölmenin çatısı, 20 adet kütükten yapılmıştır. Odanın üzerinde huş ağacından yapılmış bir tabaka, onun üzerinde karaçam ağacından bir tabaka, onun bir üstünde ise dumanlı çay çalısı yaprakları bulunmuştur (Rudenko, 1970, s. 10; Çoruhlu, 1998, s. 51).

Defin odası soyguncular tarafından açılan bir delik nedeniyle çamurlu su ile dolmuş ve bu su zaman zaman donup kaldığı için içerisinde bulunan malzemeler hırsızlar tarafından görülmemiş ve günümüze kadar ulaşmıştır (Rudenko, 1970, s. 10).

Asıl odanın içerisinde mumyalanmış şekilde bir kadın ve bir erkek cesedi bulunmuş. Ancak bu cesetler muhtemelen soyguncular tarafından lahî içerisinde çıkarılarak bir kenara bırakılmıştır. Bulunan bu cesetlerden

erkek olan yaklaşık olarak 50-60 yaş arasında, Mongolid tipte bir insandır. Bir savaşta öldürüldüğü düşünülen bu şahıs bir kabile lideri olmalıdır. Çünkü kafatasında sert bir cisimle açılmış olan iki yarık bulunmaktaydı. Bu şekilde bulunan erkek muhtemelen karısı olarak görülen kadınla beraber gömülmüştür. Ancak burada en çok dikkat çeken erkek iskeletinin üzerinde iğne ile yapılmış olan dövmelerin görülmesidir. Sol, sağ, kollar ve omuz üzerine yapılmış olan bu dövmeler hayvan tasvirleri çizilerek yapılmıştır. Çizilen şekiller; kuş başlı bir Arslan, kanatlı bir hayvan, dağ keçisi, sivri yırtıcı bir hayvan ve bacağın iç tarafını kapsayan şekilde koşar şekilde yapılmış dağ keçisi bulunmaktadır. Oda içerisinde kadın cesedinin yanı başında leopar derisinden yapılmış olan çizme ve kenarları at derisinden yapılmış kürk bulunmaktadır. Ayrıca gümüş ayna, demirden yapılmış olan topuz, çatal ve boynuzda yapılmış olan tarak parçası bulunmuştur. Altından kaplanmış bazı süs eşyaları ve birde davul bu oda içerisinde bulunan eşyalardandır (Rudenko, 1970, s. 8; Ligeti, 1982, s. 211).

Pazırık II. Kurganın içerisinde bulunan at cesetlerinden birisi asıl oda dışarısında hazırlanmış olan alanın batı tarafına ters gelecek şekilde koyulmuştur. Bu da atların mezarın içerisine ip yardımı ile indirildiğini ve gömünün belirli bir düzende yapılmadığını göstermiş olur. Atların düzeni ise ön ve arka ayakların sıkışmış ve boynu arkaya getirilmiş böylece mezardaki boşluk alan doldurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca kurganın kuzey tarafında da koşum takımları bulunmuştur. (İnan, 2005, s. 287) Atların bulunduğu oda yüksek de olduğu için oda içerisinde oluşan buzlar erimiş ve cesetlerin bozulmasına neden olmuştur. Atların kuyrukları örülmüş yeleleri ise kesilmiştir. Koşum takımları da Pazırık I. kurganındakiler ile aynıdır. Buradaki atlardan birisinin başında beyaz keçeden ve deriden yapılmış olan bir başlık vardır. Bu başlığın, tam atın alın kısmına gelecek yerinde dağ keçisi ve kanatlarını açmış yırtıcı bir kuş figürü bulunmaktadır. M.Ö. V. yy ikinci yarısına tarihlendirilen bu kurgan Pazırık kurganları arasında en büyüklerden birisidir (Rice, 1961, s. 112; Rudenko, 1970, s. 32; Çoruhlu, 1998, s. 59).

Pazırık III. Kurganı:

Bu kurganın kazısı 1947 ile 1948 yılları arasında Rudenko tarafından yapılmıştır. Kurgan 36 m. çapında 2.6 m. yüksekliğindedir. Kurgan doğu ve batı doğrultusunda dizilmiş taşlarla iki kısma ayrılmıştır. Merkezine 6.5 x 7.8 x 5.2 metrekare büyüklüğünde bir çukur kazılmıştır. Kurganın üzeri dört kat huş ağacı kabağundan ve duman çayı yapraklarından yapılan bir örtü ile kaplanmıştır. Çukurun içerisindeki odayı sağlamlaştırmak için köşelerden derin çentikler açılmış ve ahşaptan yapılan bir kutu oluşturulmuştur. Bu

kurganın zemini ahşap plaklardan yapılmıştır. Pazırık III kurganını diğer mezar odalarından ayırt eden özelliği iç ve dış bölmeler arasında yarım metrelik boş bir alanın bırakılmasıdır. Mezar odasının iç bölümü 2.8 x 3.45 x1.08 metrekare ve iç döşemesi yaklaşık olarak 5 cm. kalınlığındaki 14 plakadan yapılmıştır. Kurganda bulunan ceset iç odada bulunmaktadır. Ceset oyulmuş bir lahitin içindedir. Ancak soyguncular cesedi lahitten çıkarmış ve yere bırakmışlardır. Bu kurganda hatılların konulduğu yer ile odanın arasında 14 at cesedi bulunmuştur. Bu atlar dörderli olabilecek şekilde guruplara ayrılarak ve başları doğuya doğru çevrilerek gömülmüş geriye kalan iki at ise at guruplarının arasında kalan boşluğa başları güneye gelecek şekilde yatırılarak gömülmüştür. Koşum takımları kurganın doğu tarafında yer almaktadır. Bulunan atlar iki veya üç yaşında olan Fergana atlarıdır. Atların hepsi maske ile süslenmişlerdir (Jettmar, 1967, s. 111; Rudenko, 1970, s. 310; Polosmak, 1994, s. 80; Çoruhlu, 1998, s. 60).

Mezar içerisinde bulunan diğer buluntular diğer kurganların içerisinde bulunanlar ile benzerlik gösterir. Koyun kemiğinden ve boynuzlardan yapılmış olan eşyalar bu örnekler arasında gösterilebilir. Ayrıca duvarda asılı olan bir miğfer ve ölünün başının altına koyulmuş olan ahşap yastıkta yine bu kurganın buluntuları arasındadır. Kurgan içerisinde ipekten yapılmış olan pantolon, para kesesi ve kürk parçaları da bulunmuştur (Rudenko, 1970, s. 311; Çoruhlu, 2016, s. 141; Karcıoğlu, 2018, s. 68).

Pazırık IV. Kurganı:

24 x 1.40 m. boyutlarında olan bu kurgan 1948 yılında Rudenko tarafından kazılmıştır. Kurganın üç tabakası kaldırıldıktan sonra 5.30 x 5.60 m. ölçülerinde bir mezar odasına rastlanılmıştır. Fakat bu kurgan diğerlerinin aksine mezar odasında bölmesi olmayan tek kurgandır. Açılan bu odada iki adet lahit bulunmuştur. Büyük olan lahitte başı doğu doğru çevrilmiş ve sol yanı üzerine yatırılmış yaşlı bir adam cesedi görülmüştür. Diğer lahitte ise yine başı doğuya doğru çevrilmiş ancak sırt üstü yatırılmış olan 15 yaşında bir kız iskeleti bulunmuştur.

Asıl mezar odası içerisinde masa ayakları, tahta yastık ve ren geyiği boynuzunda yapılmış olan bir kuşbaşı bulunmuştur. Defin odasının kuzey tarafında 14 at iskeleti bulunmuştur. Yerin dar olması nedeniyle atlardan dokuzu çapraz olarak yatırılmıştır. 5 at ise üzerlerine yatırılmıştır. Altındaki atların başları kuzey doğuya çevrilmişken üstteki 5 atın başı batıya doğru çevrilmiştir. Ayrıca altından kaplanmış olan deri parçaları, kamçılar ve bronzdan yapılmış olan koşum takımları bulunmuştur. Bu koşum takımlarının üzerine ise hayvan figürlü işlemler bulunmaktadır (Rudenko,

1970, s. 312; Polosmak, 1994, s. 81; Çoruhlu, 2016, s. 141).

Pazırık V. Kurganı:

Bir kadın ve bir erkeğin bulunduğu bu kurgan 1949 yılında Rudenko tarafından kazılmıştır. Bu kurgan 42 m. çapa ve 3.75 m. yüksekliğe sahiptir. Kurganın merkezine 6.65 x 8.25 metrekare bir çukur kazılmıştır. Pazırık V kurganını diğer kurganlardan ayıran en önemli özellik etrafına aralıklı olacak şekilde dizilmiş olan kaldırım taşlarıdır. Kurgan odasının döşemeleri önceki kurganlarla aynı kalınlıkta 13 ahşap plakadan oluşmaktadır. Bu kurgandaki mezar odasının farklı bir özelliği de iç bölmenin süslü ve düz tahtalardan oluşmasıdır. Pazırık V. kurganındaki odalar arasındaki boşluk ise diğerlerinin aksine taşlarla doldurulmayıp boş bırakılmıştır. Pazırık V. kurganının kuzey ve güney tarafındaki duvarlarında bulunan keçeden asma parçalar muhtemelen mezar odasının tüm duvarlarında olmalıydı. Bulunan parçalarda ise insan gövdeli Arslan ve kuş figürlerinin olduğu beyaz keçeden yapılmış ve duvarlara asılmış kaplamalar bulunmaktadır. Bulunan bu asmalar 20-30 cm. aralıklarla kütükler arasına yerleştirilmiş lahitin alt tarafındaki birinci ve ikinci kişiler arasında 15 cm. uzunluğunda ince tahta kancalarla emniyetli duruma getirilmiştir. Kurganın soyulması sebebiyle bu asmalardan çok az bir örnek kalmıştır. İlk zamanlarında soyulmuş ve tahrip edilmiş bir kurgandır. Erkek cesetlerinin vücudunda dövmeler görülmektedir. Atların cesetleri erkek cesedinin bulunduğu mezar odasının yanındaki küçük kısımda bulunmuştur. Bu kurganda 9 tane at cesedi bulunmuştur. Atların karınlarının üzerine yatırılmış ve başları batıya doğru çevrilerek gömülmüştür. Ayrıca diğer kurganlarda olduğu gibi koşum takımları ile beraber gömülmüşlerdir. Bulunan koşum takımları ise günümüzdeki koşum takımlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu koşum takımları genellikle dağ keçisi ve geyik figürleri işe süslenmiştir. Hatta bu süslemeler altından ya da kurşundan üretilmiş ve monte edilmiştir. Bu kurganda At ve koşum takımlarının yanında ahşaptan yapılmış olan dört tekerlekli bir araba da bulunmuştur. Tahta çubuklardan yapılan bu araba keçe ile kaplanmıştır. Atların bulunduğu odanın ölçüleri 2 x 2 m. olup duvarında ise ünlü Pazırık halısı bulunmuştur (Rice, 1961, s. 135; Rudenko, 1970, s. 316; Çoruhlu, 2016, s. 143).

Pazırık Kurganlarda bulunan eyerlerin üzengileri bulunmamaktadır. (Diyarbakırlı, 1969, s. 150; Jetmar, 1967, s. 114) Bu da demek oluyor ki insanlar ilk önceleri ata eyersiz binmekteydiler. Üzengileri olmayan ve çul biçiminde olan eyere Altay Dağları'ndaki Pazırık Kurganlarında rastlanılmıştır (Jetmar, 1967, s. 114; Çoruhlu, 2016, s. 115).

Esik Kurganı (Issık Kurganı):

Günümüzde Issık (Esik) çayının geçmiş olduğu bölgede bir hükümdar ailesi mezarlığının olduğu sanılmaktadır. Bu mezarlığın bazı kurganları yağmalanmış, bazıları ise yerleşim alanları içerisinde kaldığı için hala açılmamış olabilir. Araştırmalar ilk önce büyük kurganda yapılmış fakat burası soyguncular tarafından yağmlandığı için kayda değer bir şey bulunamamış. Ancak bu asıl kurganın güneyinde kalan kurgan araştırıldığında ise tarih ve sanat açısından çok önemli buluntulara rastlanılmıştır. Tarih ve sanat açısından değerli bir buluntu olan altın elbise li adam cesedi bu kurganda bulunmuştur. Günümüzde ise bu bölgede araştırmaların artmasıyla beraber altın elbise li adam sayısı altıya ulaşmıştır. Asıl bahsedeceğimiz ve 1969-1970 yıllarında kazısı yapılan Esik Kurganı (Issık Kurganı), Kazakistan'da Alma-Ata kentinin 50 km. doğusunda akan Issık gölünün sol kenarındaki Kapı Kazasında ve Esik mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. (Diyarbakirli, 1973, s. 29; Akişev, 1978, s. 3; Esin, 1978, s. 32; Ögel, 1991, s. 69) Mezarlık, 45 büyük kurgandan oluşur ve güneyden kuzeye doğru toplam 3 km. bir alanı kaplamaktadır. Genellikle bunlar devlet büyüklerinin gömüldüğü kurganlardır. Çapları 30 m. 'den 90 m. 'ye ve yükseklikleri ise 4 m. 'den 15 m. 'ye kadar olan kurganların tümünün tepesinde derin huniler ve yağma izleri bulunmaktadır (Diyarbakirli, 1973, s. 30; Akişev, 1978, s. 4).

Bu bölgede Esik Kurganını, Prof. Dr. Kemal Akisev'in yönetimindeki Kazak arkeologlar, 7 m. derinlikteki höyüğün üstündeki toprak tabakasını kaldırmış ve mezar odasının üzerini örten 3 x 2 m. ölçülerindeki çam ağacından yapılmış kütükleri meydana çıkarmışlardır. Mezar odası diğer Türk kurganlarında olduğu gibi karaçam kütükleri ile kapatılmış, zemini de aynı ağaçla kaplanmıştır. Kurganın çapı 60 m. ye yakın olup üzerine ise düzenli bir şekilde taş yerleştirilmişti. Bu mezar odasının uzunluğu 3 m. genişliği 2 m. derinliği ise 1.20 m. dir. Kurganı çevreleyen kütükler, yaklaşık olarak 2300-2400 yıl mezara su geçmesine engel olabilmıştır. Bu nedenle mezar ilk günkü gibi kalabilmiş ve rahatlıkla incelemek mümkün olabilmıştır. Kütüklerin uzunluğu 1,5 m. ile 3 m. arasında kalınlığı 25 ile 30 cm. arasındaydı. Dikdörtgen sekinde olan odanın büyüklüğü 3.3 x 1.9 m. ve odanın yüksekliği 1.3 ile 1.5 m. arasında değişmektedir. Mezar odasının kuzey tarafında Tigin'in² cesedi tahtadan yapılmış bir zemin üzerine sırt üstü yatırılmıştır (Akişev, 1978, s. 130).

² Tekin/Tigin veya Tikin, Eski Türk boylarında Kağan'ın kardeşi veya oğlu anlamına gelen bir unvandır.

Kurganın üstü açılıp, gömü alanı gün yüzüne çıkarıldığı zaman içerideki cesedin başındaki tolganın sivri ucundan, ayağındaki, yumuşak çizmeye varana kadar her yeri sapsarı altınla kaplanmış olmasından ve dört bine yakın altından yapılmış, islenmiş ve imal edilmiş olmasından dolayı arkeologlar, eser karşısında adeta büyülenmişlerdir. Altın eşyaların 165 tanesi hayvan üslubu ile yapılmış süslemelerden oluşmaktaydı. Yine bu kurgandan çıkarılmış olan metal eşyalar ise döküm tekniği kullanılarak yapılmıştır. Kurganda bulunan malzemelerin en dikkat çeken özellikleri ağaç, metal, deri ve tekstil ürünlerinin hepsinin bir arada kullanılmış olmasıdır. Araştırmacılara göre mezar odasında bulunan ahşap bölüm dışarda yapılmış çukur kazıldıktan sonra mezara indirilmiştir. Ağaçtan yapılmış olan mezar odasının zemini birbirine geçme tekniği ile yapılmıştır. İşte bu zemin üstünde altın takılar ile süslenmiş, elbisesi üzerine giydirilmiş, silahları da yerlerine takılmış ve bir kumaşın üzerine başı batıya doğru çevrilerek gömülmüş olan genç bir prens yatmaktaydı. Burada bulunan Tigin'in bedenini kaplayan ağır zırh ve altından yapılan elbise, üzerinde yüksek işçiliği olan bir altın kaplama ile kaplanmıştır. Bele sarılan kuşak ve zırhın üstünden kuşağa kadar giden plakalar, saf altından yapılmıştır. Bozkır kültürüne bağlı olan Türk topluluklarında, bele bağlanan kuşakların bir rütbe anlamı taşıdığı sanılmaktadır. Esik Kurganında bulunan Tigin'in elbisesinde, altından yapılan ince süs plakalarda görülmektedir. Sol yanında altınla kaplanmış hançeri, sağ kolunda ise ince bir tabaka ile kaplanmış altın kılıcı bulunmaktadır. Hançerin hemen üstünde bir at figürlü süs plakası yer almakta. Bu figürün hemen yanında da altınla kaplı olan kamçısı görülmektedir. Esik Kurganından çıkarılan bu zengin eserler ve bulgular sanat anlayışına ve maden işçiliği alanına büyük bir ışık tutmaktadır. (Diyarbakırlı, 1973, s. 295; Akışev, 1978, s. 134; Seyidov, 1982, s. 28)

Esik Kurganından diğer kurganlarda olduğu gibi çeşitli eşyalarda çıkarılmıştır. Bulunan bu eserlerin hepsi Proto-Türk sanatına ve süslemesine uyum göstermektedir. Örnek vermek gerekirse kurgandan keramik kaplar, iki gümüş kupa, ahşap tabaklar ve üzerinde yazı bulunan bir gümüş kâse ele geçirilmiştir. Bulunan kâsenin üzerinde 26 harften oluşan bir yazı bulunmaktaydı. Yazının Göktürk yazıtlarındaki yazılar ile benzerlik göstermesi ve Hun sanatı ile çok uygunluk göstermesi sebebiyle araştırmacılar bunları Hun eserleri olarak nitelendirmişlerdir. Bu yazının okunmasını ilk olarak Olcas Süleymanov yapmış ve bilim dünyasında yankı uyandırmıştır. Yazının tercümesini Süleymanov şu şekilde yapmıştır. “Khan uya Üç otuzı (da) yok boltı utıġsi tozılı.” “Han'ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu (Halkın?) adı sanı da yok oldu.” (Diyarbakırlı, 1973, s. 30; Esin, 1978, s. 22-23; Akışev, 1978, s. 4) Tüm bu eserler genellikle M.Ö. V. - IV. yy

denk getirilmektedir.

Esik Kurganından çıkarılan altın elbiseli adamın başında altından yapılmış külah şeklinde bir deri başlık yer almaktaydı. Bu başlığın en tepesinde dağ keçisi tasviri yer almaktaydı. Yine bu başlığın üzerinde altın yapraklar, ok uçları, üçgen şeklinde dağ sıraları ve sembolik açıdan önemli olan bazı hayvan tasvirleri bulunmaktadır. Ancak bu tasvirlerin en çok dikkat çekenini at figürüdür. At figürü sadece dört tanedir. Bunlardan ikisi başlıkta bulunan kanatlı ve boynuzlu olmak üzere arma biçimindeki kabartmalardır. Diğer iki kabartmada ise ön ayakları yukarı ve ileriye doğru kalkmıştır. At betimlemeleri, Orta Asya topluluklarının sanat anlayışlarında çok geniş alanlara yayılmıştır. Dağlık Altay bölgesinde atların heykel ve kabartma tasvirleri ağaç ya da kemikten kesilerek yapılmış veya metalden dökülmüştür. Bunlar Esik, Pazırık ve Katandı kurganlarında yapılan çalışmalarda bulunmuştur. Güney Sibiryada da Tagar kültürüne ait anıtlarda birçok bronz ve kemikten yapılmış at figürleri bulunmaktadır (Akışev, 1978, s. 52-53; Seyidov, 1982, s. 34; Öztürk, 2007, s. 36; Karcıoğlu, 2018, s. 78).

Kazakistan'da bulunan bu altın elbiseli adamın rekonstrüksiyonu 2004 yılında yapılmıştır. Fakat yapıldığı sırada başlığın ön tarafına özenle dört yönü gösteren haç işareti yerleştirilmiştir. Ancak ilk kazılarını yapan Akışev'in eserin insütü halindeki çektiği resimler incelendiğinde aslında böyle bir işaretin bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu olgu muhtemelen kültürel ve siyasi çekişmeler sebebiyle konulmuştur (Diyarbakirli, 1973, s. 297; Çoruhlu, 2016, s. 203-205).

Şibe Kurganı

Bu kurgan Altay Dağları'nda Ursula Irmağı kıyısındaki Şibe yerleşkesinde bulunmuştur. Rudenko ve Griaznov tarafından 1927 yılında yapılan kazılar sonucunda bulunmuştur. 2 m. yüksekliğinde ve 45 m. çapında olan bu kurganın kazısı 47 gün sürmüştür. 5 x 3 m. boyutlarında olan bu kurgan yüzeyden yaklaşık 7 m. aşağıdadır. Mezar odasının tavanı karaçam kütüklerinden yapılmış ağaçlarla boylamasına örtülmüştür. Bu odanın en üstünde 3 tane büyük çapraz şekilde atılmış kiriş ve üzerinde ağaçtan yapılmış 13 adet kütük bulunur. En üstünde ise çalı çırpı ağaçlar bulunur. (Rice, 1961, s. 110; Jettmar, 1967, s. 138; Çoruhlu, 1998, s. 61; Karcıoğlu, 2018, s. 71)

Şibe Kurganının duvarları ile tavanı arasında yaklaşık olarak 20 cm.'lik bir boşluk bulunur. Bu odanın iç tarafındaki duvarlar aynı zamanda defin odasının duvarlarını da oluşturmaktadır. Yani çift duvarlı ya da iç içe geçirilmiş iki ayrı oda şeklinde yapılmış bir yapı görülmektedir. Bu iç

taftaki ceset odasında ağaçtan oyulmuş olan bir lahit bulunmuş, bulunan bu lahitin içerisinde ise yaşlı bir insan cesedi ve bu cesedin yanında da küçük bir çocuk cesedi bulunmuştur. Çocuğun cesedi yaşlı adamın vücudunun arka tarafına yerleştirilmiştir. Bulunan bu cesetler mumyalama tekniğine uygun şekilde kumaşlara sarılmış ve cesetlerin kasları kesilerek alınmıştır. Boşluklar ise sebzelerin özleri ile doldurulmuştur. Bu cesetlerin kuzeyinde ise 14 at cesedi bulunmuştur. Fakat bu kurganda fazla bir esere rastlanılmamıştır. Bunun nedeni ise kurganın önceden soyulmuş olmasıdır. Ele geçirilen eşyalar ise altın düğmeler, ok başları, üstünde hayvan figürleri olan plakalardır. Altından yapılmış olan eserler atların olduğu yerde bulunmuştur. Ayrıca bu kurganda verniklenmiş kaplar da ele geçirilmiştir. Bu kurganın tarihlendirilmesi (M.Ö. 86-48) de bu kaplar sayesinde yapılabilmektedir. Bu kurganda da diğer kurganlar gibi at cesetleri ile beraber at gemleri ve koşum takımları bulunmuştur. (Rice, 1961, s. 110-111; Ögel, 1991, s. 69; Çoruhlu, 2016, s. 149)

Berel Kurganı:

Günümüzde Kazakistan sınırları içerisindeki Güney Altaylarda Berel bozkırında Buhtarma Nehri'nin kıyısında bulunan bir kurgandır. 20 m. çapında ve 6 m yüksekliğinde olan Berel Kurganının 1865 yılında Radloff kazılarını başlatmıştır. Radloff kurganın ölçülerini faden cinsinden belirtmiştir. Yüksekliğini 2,5 x 3 faden, çapını ise 14 faden olarak göstermiştir. Berel Kurganının bulunduğu mezarlıkta toplamda 70 kurgan keşfedilmiştir. Bu kurganlar kuzeybatı-güney doğrultusunda dörderli şekilde uzanmaktadır. Bu kurganların tarihlendirilmesi M.Ö. I. bin yılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Bulunan kurganlardan 1 ve 11 numaralı kurganlar bizlere önemli buluntuları vermektedirler. Bu kurganda araştırma yapan bilim adamları kurganın yapımının belirli bir düzende olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü kurgan açılırken taşların bir sırası yuvarlak olacak şekilde yapıldığını görmüşlerdir. Kurgan taşları açılmaya başladığında taşların arasında bir at iskeleti, iki adet demirden yapılmış olan üzengi ve bir adet de yine demirden yapılmış olan gem bulunmuştur. Kurganın orta kısmına gelindiğinde 3,5 x 3 faden genişliğinde olan bir çukur bulunmuştur. Mezar odasının donmuş olduğundan dolayı yapılan kazı oldukça yavaş ilerlemiştir. Mezar odasının güney tarafında direkleri ağaçtan yapılmış olan bir yatak bulunmuştur. Mezar odasının tamamen temizlenmesinin ardından zemine serilmiş olan kayın ağacı kabuklarına rastlanılmıştır. Bu kabuklar kaldırıldığında at iskeletlerine rastlanılmıştır. Rastlanılan bu at iskeletleri aynı Pazırık Kurganlarında olduğu gibi mezar odasının kuzey tarafına gömülmüştür (Radloff, 1986, s. 136-138; Çoruhlu, 2016, s. 191).

Radloff'un yaptığı açıklamalara göre bulunan atların tümünün başı doğuya doğru çevrilerek gömülmüştür. Toplamda dörderli şekilde dizilmiş 16 at bulunmuştur. Atların üzerleri ise altın levhalarla ve kayın ağacı kabukları ile kapatılmıştı. Atların bulunduğu kısımda demir hançer, eyerin ön kısmında altınla süslenmiş olan ve hilal şeklinde varak, koşum takımlarına süs olarak yapılmış geyik başları gibi önemli buluntular bulunmuştur. (Carteer, 1957, s. 58; Radloff, 1986, s. 137; Karcioğlu, 2018, s. 85)

SONUÇ

Kurgan olarak isimlendirilen bu tür yapılar ilk olarak Afanesyevo kültürü zamanında görülmüştür. Bu yapılar toprağa kazılmış fakat çok fazla derin olmayan, üzerleri ise ağaç ve taş levhalar ile kapatılarak küçük bir tepe şeklinde oluşan yapılardır. Bu yapıların gelişimi Okunyevo kültüründe devam etmiş ve Andronovo kültürüne ulaşmıştır. İlk önceleri toprak bir çukur olarak görülen kurgan yapıları, daha sonraki dönemlerde küçük küçük odalar halinde karşımıza çıkmaktadır. Daha çok Karasuk, Tagar ve Taştık kültürlerinde ortaya çıkan bu tür kurgan geleneği, sonraki dönemlerde Pazırık, Esik, Şibe ve Berel gibi önemli kurganları oluşturmuştur.

Avrasya ve Sibirya bölgelerinde bulunan kurganların özellikle mezar odaları dikkate alınırca, şüphesiz bu yapıların sanat tarihi açısından da birçok değerli örnekler sunduğu görülür. Kurganlar resim, halı, heykel örnekleri, kumaş, maden ve ağaç işleme vb. çeşitli sanatlarla alakalı eserlerin yanında; tohumlar, insan cesetleri ve at iskeletleri sanat tarihi açısından önemli veriler sunar. Bu şekilde kurganların içerisindeki maddi kültür unsurlarından yola çıkarak bu coğrafyalarda yaşayan toplulukların yaşantılarının yanı sıra sanat alanında geldikleri seviyeyi, gelenek ve göreneklerini ve ölüm ritüellerini açıkça görebiliriz.

Kurganların içerisinde genelde insan ile beraber atlarında gömüldüğü görülmüştür. Bu tür kurganlarda bulunan at cesedi ve insan cesetlerinin başlarının farklı yönlere çevrilerek gömüldüğü, bazılarında ise insan ve atın başının aynı yöne doğru çevrilerek gömüldüğü anlaşılmıştır. Başların farklı yönlerde olduğu durumda genellikle insan cesedinin başı doğuya, at cesedinin başı ise batıya doğru çevrilerek gömülmüştür. Fakat çok nadir de olsa bazılarında insan ve atın başının kuzeye ya da güneye doğru çevrilerek gömüldüğüne de rastlanılmıştır. Cesetlerin koyulmuş olduğu yerlerde, genellikle atın gömüldüğü yer ile insanın gömüldüğü yer birbirinden ayrı yerlerdir. Bu ayrım için kurgan içerisinde birbirinden ayrı odalar yapıp insan ve at cesetlerini farklı odalara gömmüşlerdir. Bazı

kurganlarda ise insan ve at cesedinin birbirlerine sırt sırta vermiş şekilde gömüldüğü de görülmüştür.

Avrasya ve Sibirya gibi Türk toplumunun yaşadığı kültür coğrafyalarında köklü bir kurgan geleneği bulunmaktadır. Bilindiği gibi kültürleri yok etmek oldukça güçtür. Hatta yok edildiği sanılan çoğu kültürler kimi zaman başka kisveler giyinerek yaşamını sürdürür. Aynı zamanda binlerce yıllık bir kültürü üzerinde barındıran kurganlar, mezar taşları ve bunların üzerinde bulunan kaya resimleri verdikleri bilgilerle adeta bir tarih arşividir.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akişev, K. A. (1978), *Kurgan Issık*, Moskova, İskustvo Yayınları.
- Alkaya, E. (2008), “Sibirya Tatar Türkleri ve Dilleri”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7 Fall 2008, s.1-16.
- Atlası, H. (1993), “Süyünbike, Kazan Hanlığı, Sibir Tarihi”, Kazan, 1993.
- Barthold, W. V. (2006), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev: Kâzım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bray, W. – David, T. (1972), *The Penguin Dictionary of Archaeology*, London.
- Brzezinski, Z. (1997), *The Grand Chessboard*, (Çev: Yelda Türedi) Perseus Boks L.L.C.
- Brzezinski, Z. (2005), *Tercih, Küresel Hâkimiyet Mi, Küresel Liderlik Mi*. (Çev: Küçük, C.), İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1964), “Altay Türkleri” *Türk Kültürü*, n/23, Ankara.
- Carteer, D. (1957), *The Symbol of the Beast The Animal-Style Art of Eurasia*, New York 1957.
- Chemetsov, V. N. - MONZĠNSKA, W. (1974), “Prehistory of Western Siberia”, ed. H. N. Michael, London 1974.
- Çoruhlu, Y. (2005), *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2012), “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği” *Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler* Volume I, Ankara, s. 1051-1071.
- Devlet, N. (1989), *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Diyarbakırlı, N. (1973), “Kazakistan’da Bulunan Esik Kurganı”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul, s. 291-304.
- Diyarbakırlı, N. (1992), “Türker’de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları-Prof. Dr. Muharrem Engin’e Armağan*, 28/1-2, 1990, Ankara.

- Diyarbakırlı, N. (1977), *İslamiyet'ten Önce Türk Sanatı*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Dugin, A. (2005), *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, (Çev: Vügar İmanov), İstanbul, Küre Yayınları.
- Dulzon, A. P. (1995), "Sibiry Türklerinin Etnolingüistik Dağılımı" (Çev: F. Sema Barutçu-Özönder), *Tuncer Gülensoy Armağanı* (Haz: Ahmet Buran), Kayseri 1995, s. 102-110.
- Durmuş, İ. (2007), *İskitler*, İstanbul, Kaynak yayınları.
- Esin, E. (1978), *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Gömeç, S. (2000), "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara.
- Grakov, B.N. (2006), *İskitler*, (Çev: Ahsen Batur), İstanbul, Selenge Yayınları.
- Gryaznov, M. P. (1969), *Southern Siberia*, Geneva-Paris-Munich, 1969.
- Güler, M. (2007), *Orta Asya ve Kafkaslara: Türk Bakışı*, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hasanov, Z. (2009), *Çar İskitler*, (Çev: İlyas Topsakal, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Hayıt, B. (2000), *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları.
- İnan, A. (1976), "Sibiry Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE, Ankara, s.1272-1282.
- İnan, A. (1991), "Altay'da Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Töreni Bakımından Açıklama", *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, s. 261-268.
- Jettmar, K. (1967), *Arts of Stepps*, London.
- Kafesoğlu, İ. (1988), *Türk Milli Kültürü*, Ankara, Boğaziçi Yayınları.
- Karadağ, H. (2018), "Hangi Avrasya", (Çevrimiçi) <http://www.21yyte.org>, 24 Temmuz 007, Erişim tarihi: 25.11.2018.
- Karacıoğlu, U. (2018), *Orta Asya'da Bulunan Bazı Kurganlardaki At Gömüleri* Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Katanov, N. F. (2004), "Türk Kabileleri Arasında", (Çev: Atilla Bağcı, Ed: G. Damayakov), Konya.
- Kessikbayev, A. (2007), "Soğuk Savaş Sonrası Avrasya Jeopolitiği: Orta Asya'da Yapısal Dönüşüm", *Basılmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kıvılcımlı, H. (2006), *Tarih, Devrim, Sosyalizm*, (2. Baskı), İstanbul, Derleniş Yayınları.
- Kırılov, I. (1946), *Fables From Russia*, Published by Oxford University Press,
- Kulebi, A. (2007), "İhmal Edilmiş Seçenek: Türk Avrasyacılığı", (Çevrimiçi), <http://www.tusam.net>, Erişim tarihi: 24.11.2018.
- Kurt, H. (1998), *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci: Buhârâ Örneği*, Fecr Yayınevi, Ankara.
- Ligeti, L. (1986), *Bilinmeyen İç Asya Tarihi*. (Çev: S. Karatay), Ankara, Türk Dil

Kurumu Yayınları.

- Memiş, E. (1987), *İskitlerin Tarihi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Müller, G. F. (1750), *Opissanie Sibirskago Tsartsva*, Kniga Pervaya, Sanktpeterburg.
- Naumov, İ. N. (2009), "The History of Siberia", (Ed: David N.), Collins London 2009.
- Ögel, B. (1991), *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2003), *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Özder, A. (2013), "Avrasya Kavramı ve Önemi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*. II/2, s. 65-88.
- Öztürk, A. (1980), *Çağları İçinde Türk Destanları*, Erzurum, Emek Yayınları.
- Polosmak, N. (1994), *Stereguişe Zoloto Grifi (Ak-Alahinskie Kurganı)*, Nowosibirsk.
- Radloff, W. (1976). *Sibirya'dan (Seçmeler)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Rasonyi, L. (1971), *Tarihte Türklük*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Remezov. S. U. (1965), "The Atlas of Siberia (Imago Mundi, Supplement I)" Gravenhage: Mouton, s. 26-35.
- Rice, T. T. (1961), *The Scythians*, London, Published by F.A. Praeger.
- Roux, J. P. (1997), *Türklerin Tarihi, Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e iki bin yıl*. Milliyet Yayınları AD Kitapçılık, İstanbul, 1997.
- Roux, J. P. (2006), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Rudenko, S. İ. (1970), *Frozen Tombs of Siberia*, Berleley-Los Angeles, University of California Press.
- Sertkaya, O. F. (1987), "Türk Adı", *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu 1*, Ankara.
- Seyidof, M. (1982), "Altın Muharibin Soy-Etnik Talihi Hakkında", *I.Kardas Edebiyatları*, S. 2, s. 31-99.
- Tsai, L. M. (2006), *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, (Çev. Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu), İstanbul, Selenge Yayınları.
- Şatinova, N. (1995), "Altayların Yaşamında ve Folklorunda At", *Türk Kültüründe At Ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul, s. 318-319.
- Tarhan, M. T. (2002), "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler 1*, s. 597-610.
- Taşağıl, A. (2004), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Togan, Z. V. (1981), *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi c.1 (Batı ve Kuzey Türkistan)*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Topsakal, İ. (2011a), "Türk tarihi Açısından Sibirya'nın Kısa Tarihi", *Turkish Studies*, 6/1 Winter, 2011a, Turkey, s. 1801-1820
- Topsakal, İ. (2011b), "Orta ve batı Sibirya'nın Ruslar tarafından İşgali", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 19, Nisan 2011b, s. 37-52
- Topsakal, İ. (2014), "An Analysis of Studies on Siberian History", *Culture, Archeology And Civilization, Siberian Studies (SAD)* 2. 6, s.1-22.

- Topsakal, İ. Ş. - Yıldırım, L. ve diğerleri, (2015), *Rusya'daki Türkler*, İstanbul, Eskişehir Valiliği Yayınları.
- Trakanov, A. A. (1950), *Sürgünler Diyarı Sibirya*, (Çev: Sadullah Cenkçi), İstanbul, Kardeşler Basımevi.
- Turan, O. (2014), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2003), *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uçar, F. (2007), *Dış Türkler: Türk Dünyası'nın parlayan 5 Yıldızı*, Ankara, Fark Yayınları.
- Váczy, P. (1996), "Avrupa'da Hunlar", *Hunlar ve Tanrının Kırbacı Attila*, (Haz: İyula Németh), 1996.
- Yıldız, F. (2007), "Avrasya Jeopolitiğine Rus-ABD Yaklaşımları", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Yıl:1, Sayı:1, Ocak-Şubat-Mart, s.149-177.

HARİTALAR

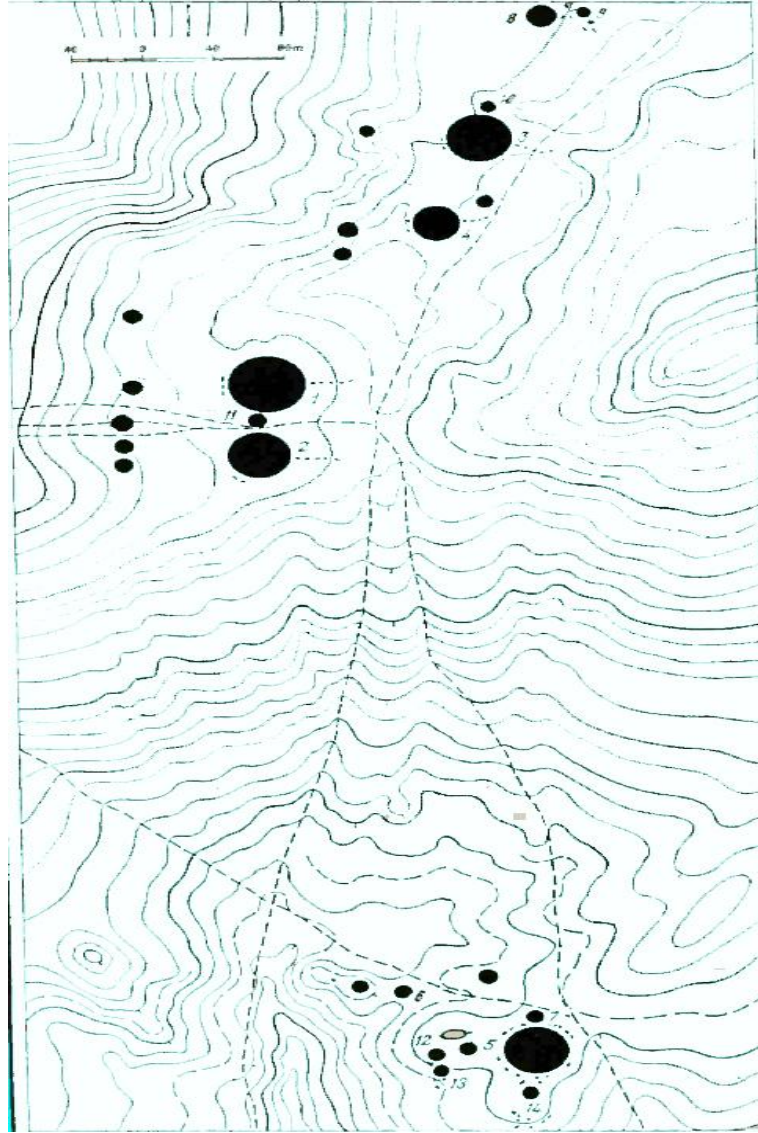

Harita 1: Avrasya Coğrafyası

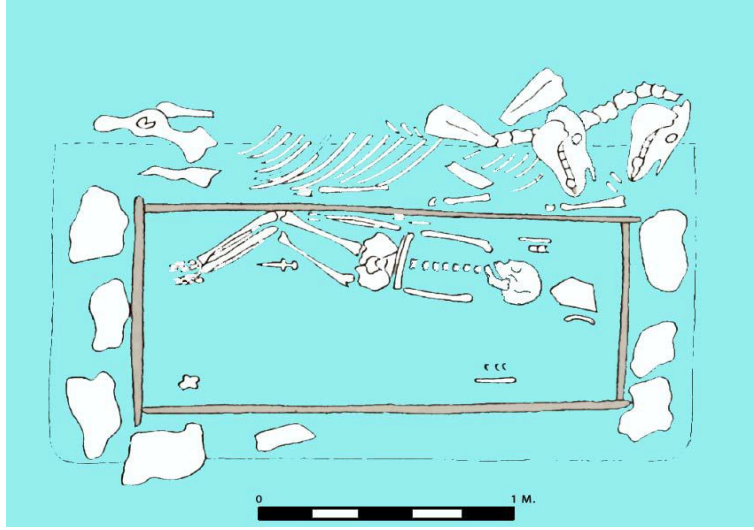

Harita 2: Sibirya Coğrafyası

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Pazyryk Kurganlarının Yayılım Alanları
(Rudenko, 1970)

Fotoğraf 2: Asıl Mezar Odası Ve Atın Gömüldüğü Alan
(Rudenko, 1970)

Fotoğraf 3: Kurgana İnsanla Birlikte At Gömüldüğünü Gösteren Bir Fotoğraf

Fotoğraf 4: 5. Kurganda bulunan Pazırık Halısı

Fotoğraf 5: Altın elbiseli adam